

ПСИХОЛОГІЯ РЕЛІГІЇ

*Г.Пирог** (м. Севастополь)

ПСИХОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ ФУНКЦІОНУВАННЯ РЕЛІГІЙНИХ ЦІННОСТЕЙ (християнський контекст)

Актуальність дослідження проблеми християнської аксіології обумовлена зростанням інтересу до релігії і пов'язаною з цим зміною світогляду і ціннісних орієнтацій у сучасному українському суспільстві. Дослідження релігійних цінностей спричинено нагальною проблемою пошуку загальнозначимих морально-ціннісних орієнтирів соціального розвитку й з'ясування змісту, структури й характеру їх функціонування. Однак всі основні положення християнського вчення набувають характеру цінності тільки у разі наявності суб'єктивного ставлення, особистої значущості їх для віруючого індивіда. Тільки у такий спосіб релігійні цінності можуть впливати на мотивацію вчинків і визначати поведінку людини.

В сучасному українському релігієзнавстві піднімаються питання, пов'язані з ціннісною значущістю релігії для людини [Кулагіна Г. Релігія в сучасній Україні: роль, функції, значення для особистісного розвитку людини // Релігійна свобода: свобода релігії і національна ідентичність – світовий досвід та українські проблеми.- Київ, 2002.- С. 34-36; Бучма О. Вплив релігійного середовища на становлення релігійної духовності особи та Чупрій Л. Релігійні цінності як основа розвитку духовності особистості // Українське релігієзнавство.- 2000.– Вип.13.– С. 13-26, 34-42; Гранцев В.И. Утверждение христианских ценностей как основа прогрессивных трансформаций личности и общества // Человек и христианское мировоззрение: Альманах. Вып. 4.- Симферополь, 1999.- С. 30-36].

* Пирог Ганна Володимирівна – кандидат філософських наук, доцент кафедри психології Севастопольського міського гуманітарного університету.

Основу для розуміння особливостей християнських ціннісних орієнтацій українців дають дослідження проблеми духовності українського народу у роботах А.Колодного, Л.Филипович [Колодний А. Україна в її релігійних виявах.- Л., 2005.; Колодний А.М., Филипович Л.О. Релігійна духовність українців: вияви, постаті, стан.- Львів, 1996].

Стаття присвячена проблемі функціонування релігійних цінностей на рівні особистості. Метою цієї статті є аналіз християнських цінностей в контексті людської психіки.

Проблема власне особистісного значення християнських цінностей є предметом широкого філософського дискурсу. Однак представники більшості філософських напрямків не виокремлюють її як спеціальний предмет свого дослідження. Зокрема, екзистенціалісти (С.К'еркегор,) вважали, що християнство є парадоксальним ціннісним виміром, унікальність якого полягає в його універсальній здатності знаходити відповіді на питання про сенс життя. Згідно психоаналізу (З.Фрейд, Е.Фромм, К.Юнг), релігія безпосередньо пов'язується з психологічними функціями, що мають підсвідомий, ірраціональний характер, а Бог є проекцією внутрішнього досвіду несвідомого. Позитивізм (У.Джемс) пов'язує релігію з категорією корисності, підкреслюючи її роль у знятті психічної напруги, розраді, задоволенні потреб у спілкуванні, любові і т.д. З погляду функціоналізму (Т.О'Діа, Дж.Інгер), релігійні цінності беруть участь у вирішенні найскладніших проблем людського життя. Гуманісти (Г.Оллпорт, В.Франкл) вважали, що релігійні цінності сприяють людині у пошукові сенсу життя і є основою створення адекватного дійсності типу світогляду.

Специфіка власне психологічного аналізу християнських цінностей полягає в тому, що розгляд ним цих цінностей має поверхневий характер. Акцентується цінність самого християнства, що враховує основні особливості психічної організації людини, виконує ряд важливих функцій у житті віруючих, задовольняє потреби соціального й духовного плану. Психологи подають релігію як суб'єктивно-психологічний феномен, що задовольняє емоційні, пізнавальні, етичні, естетичні потреби людей. Релігійна віра ідентифікується не як учення, а як настроїв, як комплекс суб'єктивних морально-психологічних переживань індивіда. Основне значення її в тому, що вона дає розраду перед лицем смерті, допомагає пережити випробування бідністю, хворобами, нерівністю.

У психологічній структурі особистості християнські цінності співвідносяться з рядом психологічних феноменів: особливими

емоційними станами, релігійними потребами й мотивами. Християнські цінності з'ясовують віруючому його місце у світі, значення життя, забезпечують можливість реалізації поведінки в релігійних рамках, високу інтенсивність емоційного життя.

Специфічно християнська ціннісна орієнтація, орієнтована на трансцендентне, відбита в понятті “внутрішня людина”. Єдність психічного життя людини і його взаємодія з навколишнім світом забезпечується складною структурою цінностей, що відображають весь спектр його ставлення до дійсності. На особистісному рівні релігія відображає особливості ціннісної структури людини, пов'язуючи її зміст із трансцендентним. Християнська аксіологічна система враховує комплекс потреб і функціонально забезпечує їх – від пропозиції зовнішніх еталонів, моральних норм, що мають суспільний характер, до контролю над глибинними підсвідомими механізмами, структурою “образу “Я” і ін. Релігійні цінності визначаються психологічною значимістю релігійних елементів для внутрішнього життя віруючого, зв'язком з його споживацько-мотиваційною сферою, тим, які функції в його психічній організації вони виконують.

Розглянемо тепер детальніше ті функції, які виконують християнські цінності у житті віруючої людини. По-перше, християнські цінності пояснюють місце й значення людини, її призначення у світі. Основи цього розуміння закладені у віровченнях і догматах різних конфесійних течій християнства. Так, наприклад, принцип теоцентризму й антропоцентризму, дуалізму душі й тіла, вчення про гріховну сутність людини й необхідність спасіння. Християнська ціннісна система опирається на фундаментальні поняття “добра” і “зла”, які фіксують ставлення людей до страждань і радощів життя й визначають потребу робити добро і долати зло. Релігійні вчення виробляють основи розуміння основних оцінних категорій. Сфера понять добра і зла обмежена винятково моральними відносинами між людьми. Тракткування цих принципів змінювалося залежно від уявлень про світ і людину, про її ціннісні орієнтації та сенс життя. Разом із тим, ці цінності і сьогодні складають сутність не тільки будь-якого релігійного вчення, але й постійно виявляють себе у різних світських та релігійно-філософських вченнях.

Християнська концепція особистості визнає Бога вищою цінністю, основною умовою й критерієм розвитку людини. Бог є цінністю-ціллю духовної діяльності людини, завдяки якій вона стає особистістю. Весь зміст людського буття вбачається при цьому в

релігійно-моральному самовдосконаленні особистості, а кінцевою метою є поєднання з Богом.

По-друге, християнські цінності безпосередньо санкціонують діяльність людини. Церковний культ хоча й різниться у кожній з християнських конфесій, все ж основу його складають таїнства, що відіграють ціннісну роль. Вони – “видимі знаки невидимої благодаті Божої, встановлені Ісусом Христом для блага й порятунку людей, які здійснюються в церкві” [Стасюк С., Завіла Р. Основи догматичного богослов'я.- Львів, 1997]. Вони дають можливість віруючому відчувати практичну реалізацію християнських цінностей, усвідомити прояв любові Бога до людей. Беручи участь у таїнствах, людина, відповідно до вчення церкви, одержує благодатну допомогу зверху. Наприклад, у хрещенні людина прилучається до святої благодаті Божої і очищається від первородного гріха. Велике значення відіграють свята і пости. Освяченню життя християнина служать і різноманітні релігійні обряди.

По-третє, релігійні цінності суттєво впливають на емоційну сферу почуттів особистості через релігійний культ – чи буде це містичний екстаз, молитовне одухотворення, а чи ж навіть просте емоційно-напружене мислення про Бога. “Осяяння святим духом”, “благодать святого духу”, “прилучення до дарунків святого духу” – це ознаки християнського світовідчуття, що накладає відбиток на вчинки людини, манеру її поведінки. Переживши особливим настроєм, християнин почуває себе просвітленим, морально чистим і підноситься над усім мирським. Щастя пов'язується з тим чи іншим душевним станом, якого необхідно досягати. І причина не у зовнішньому світі: необхідно самій людині внутрішньо удосконалюватись й ставати кращою. Віруючий зобов'язаний досягти повної незалежності свого духу від зовнішніх обставин життя. Емоційний стан характеризують такі визначальні християнські чесноти, як віра, надія, любов, які передають стан світовідчуття віруючого.

Заповідь любові є основою християнського вчення про життя. Це - головний принцип, що характеризує ставлення людини до Бога й визначає стосунки людей між собою. Прояв любові дуже різноманітний: християнська любов закликає до смиренності й покірності, до співчуття і жалю, до непротивлення й прощення, до милосердя й добродійності. Існують різні оцінки євангельської заповіді любові. І хоча більшість дослідників сходяться у визнанні абсолютної цінності християнського гуманізму, але зустрічаються

також і виступи проти любові-жалості, любові-жалю (С.К'єркегор, Ф.Ніцше).

Таким чином, християнські цінності на особистісному рівні функціонування відіграють важливу роль у поясненні світобудови, емоційному сприйнятті чи неприйнятті дійсності і практичній поведінці віруючих. Християнські ціннісні орієнтири містять у собі когнітивний, емоційний і поведінковий компоненти.

Християнські ціннісні орієнтири на особистісному рівні мають індивідуальні розбіжності в залежності від повноти представлених цінностей, їх прийняття. Соціологічні дослідження релігійної духовності [Дудар Н. Релігійність в українському соціумі: Дисертація на здобуття вченого ступеня кандидата філософських наук –К., 2002] вказують на те, що в сучасному українському суспільстві виокремлюються принаймні два типи релігійності: масова і церковна. Масова характеризується примітивністю і поверховістю релігійних переконань, недостатньою силою віри, слабкою інтенсивністю релігійних почуттів, малоактивною релігійною діяльністю, неглибоким рівнем засвоєння релігійних ідей, норм і вартостей, яскраво вираженою ритуальністю, декларативністю, можливістю поєднувати віру в „свого” Бога з вірою поза даною релігією. Церковна релігійність характеризується цілісністю, виваженістю, ґрунтовністю релігійних переконань, вимогливістю щодо здійснення релігійної практики з усвідомленням їх самоцінності, залученням до релігійних організацій, участю в діяльності релігійних громад, розумінням віри як способу життя і його корінного принципу.

В Україні, незважаючи на поліконфесійність, найсильнішою є християнська, передусім православна традиція. Православні релігійні організації відзначаються більшою консервативністю і “замкненістю” в порівнянні з католицькими та протестантськими організаціями.

На основі розуміння ціннісної системи саме такої, що містить когнітивний, емоційний і поведінковий елементи, й виділення різних рівнів прояву індивідуальної релігійності можна уявити рівні сформованості ціннісної системи християнина. Ці рівні можуть бути виражені по-різному залежно від конфесійної приналежності, проте, у цілому, вони характеризують психологічні закономірності формування релігійної ціннісної системи.

На поверхневому рівні ціннісна система характеризується перевагою окремих релігійних цінностей, вірою в те, що природа, суспільство й людина підпорядковані надприродним силам. Емоційні релігійні переживання, як позитивні, так і негативні, виникають лише

у важких життєвих ситуаціях (смерть близької людини, конфлікти на роботі, в особистому житті) або ж при відвідуванні церкви. Людина здійснює культові дії частіше завдяки традиції, молиться і відвідує церкву в міру своїх сил і можливостей, не досить ретельно дотримується (за рідкісним винятком) постів. Цей рівень відповідає “масовій” релігійності і характерний для тих конфесій, що мають традиційний для даного суспільства характер, зокрема православ'я.

Другий рівень сформованості ціннісної системи характеризується особистим прийняттям релігійного світогляду. Людина не тільки знає основи віровчення й культу, має виразне уявлення про Бога, про особисте переродження, але при цьому основні церковні догмати набувають характеру цінностей, наповнюються винятковим особистим значенням. Підсилюються й емоційні переживання у свідомості віруючого, який з більшою силою й послідовністю прилучається до віровчення та культу, більш регулярно відвідує церкву, намагається дотримуватись постів, щоденно здійснює домашні молитви й усі інші релігійні обряди.

На глибинному рівні людина вірить у релігійні догмати, вважає, що усе в світі відбувається за волею Бога, у всіх конкретних життєвих ситуаціях вбачає прояв божественної волі, вірить у можливість містичного спілкування з Богом. Найперше місце відіграють позитивні емоції: почуття радості, насолоди, благоговіння, задоволення, любові до Бога, стан благоговіння. Віруючий регулярно відвідує церкву (молитовний будинок), щоденно молиться вдома, виконує релігійні установки, займається пропагандою релігійних ідей у колі родини і серед оточуючих.

Названі вище рівні виявляють значимість християнських цінностей у житті віруючого. Поверхневий рівень характеризує невисоке місце християнських цінностей у загальній ціннісній ієрархії людини, на глибинному ж рівні християнські цінності впливають на весь світогляд і цілковите сприйняття християнина. Чим вищий рівень сформованості системи християнських цінностей, тим більше значення відіграють вони в житті віруючого.

Релігійні цінності мають ключове значення у створенні духовного балансу особистості і стають засобом досягнення соціально-психологічної стабільності. Здатність релігії стабілізувати психіку віруючого і примиряти людей з життєвими проблемами обумовлена, на нашу думку, специфічними функціями релігійних цінностей, передовсім інтегруючою й сенсоформуючою. При цьому варто враховувати те, що релігійні ціннісні системи відзначаються

особливими рисами в різних історичних та конфесійних формах релігії. Християнство не завжди виконувало й виконує позитивну роль у житті віруючих. Психологи й психіатри С.Саутард, У.Оутс, Р.Мей та ін., досліджуючи роль релігії у виникненні душевних захворювань, зробили висновок, що у вирішенні цього питання варто розмежовувати дві різні функції релігії: деструктивну, котра породжує небезпечне почуття залежності й ірраціоналізм, і конструктивну, що генерує внутрішні ресурси і поліпшує взаємозв'язок людини з космічною реальністю. Подібне розрізнення двох типів релігійності надто поширене в психології релігії. Г.Олпорт, наприклад, трактує їх як “незріла” і “зріла” релігії, а Е.Фромм – як “авторитарна” і “гуманістична”. Останньому типу не притаманний дух ненависті, нетерпимості й пригнічення особистості. “Конструктивна”, “зріла”, “гуманістична” релігія, на відміну від свого антипода проповідує життєву активність, витісняє страх, конфлікти й депресії, дає впевненість, рівновагу й стабільність.

Інтерес психологів і психіатрів до проблеми духовної інтеграції зумовлений тим, що цілісність, тобто гармонійна єдність всіх елементів психіки є однією з найважливіших характеристик здорової й повноцінної особистості. Цілісність свідомості забезпечує загальну спрямованість і продуктивність психічних процесів, їхню рівновагу й стійкість. Навпаки, дезінтеграція є показником недостатньої пристосованості особистості до соціальних умов, а тому нерідко виступає як причина і як симптом психічного розладу.

Релігійні цінності, демонструючи людині просту й всеосяжну філософію життя, орієнтуючи її на досягнення вищих його цілей, стають ідеальним загальнодоступним засобом інтеграції. В оригінальній концепції К.Юнга джерело релігійних цінностей відшукується в колективному несвідомому, котре складає глибокий і могутній шар людської психіки, у якому продовжує існувати психологічний досвід і переживання давно зниклих поколінь. Г.Олпорт вважає, що інтегруюча сила релігійних ідей за своєю глибиною й гармонійністю значно перевершує аналогічні можливості світських інтересів та ідеалів. Його англійський колега Х.Гантріп твердить, що релігійний досвід, поєднуючи людину і його світ у єдине осмислене ціле, є вищою формою духовної інтеграції особистості.

Регулятивна функція християнських цінностей полягає у визначенні норм і правил поведінки віруючого, спрямованості його діяльності, самоствердженні, обов'язковості й відповідальності за здійснення вибору. Метою життя стає не досягнення матеріальних

благ, а формування християнських чеснот, прагнення Царства небесного, коли тимчасові мирські блага відсуваються на другий план, набуваючи підпорядкованого значення. Релігійність полягає у впевненості, що Бог і його пророки вказали єдино можливий шлях до порятунку від зла. Спасіння можливе через перебудову внутрішнього світу особистості, усвідомлення того, що істинна мета життя полягає у подоланні кінечності земного життя, тілесних утіх, мирських потреб. Земне існування – не самоціль, бо істинне життя – це життя “вічне”, “життя в Богові”. Християнство вимагає від віруючих не просто формального виконання своїх повчань, а й прилучення насамперед до “духу Христового”. Бути християнином означає серцем осягнути саму суть християнського вчення, дух милосердя й смирення, лагідності й покірності, дух віри, надії й любові.

Світоглядна функція релігійних цінностей на особистісному рівні почасти виступає як орієнтуюча. Християнські цінності виступають в ролі певних понятійних та моральних координат, що дозволяють людині орієнтуватися у світі, краще розуміти себе, інших людей, різні життєві ситуації. Це стосується і вироблення норм поведінки з іншими, формування позитивного ставлення до себе, створення системи орієнтирів у світі. Християнські цінності допомагають віруючому збагнути принципи побудови загальної картини світу, змоделювати таку етичну систему, яка забезпечить йому добродісну поведінку.

Цінності християнства володіють високим потенціалом засобів духовного розвитку людини. Релігійна ціннісна орієнтація, як оптимальний шлях до досягнення вершин духовного розвитку, всебічно розглядається в гуманістичній психології Г.Олпорта [Allport G.W. *The Individual and his Religion.*- NY, 1986]. Релігія, на його думку, дарує людині вичерпну філософію життя, тобто забезпечує її всеосяжним і адекватно діючим світоглядом. Зрілий розум прагне побудови вичерпної і цілісної філософії життя. Світовий хаос мусить бути подоланий і всі явища упорядковані, причому упорядкованість стосується не тільки матеріальної сфери, але і людських почуттів, духовних вартостей. Наука неспроможна цілковито справитись із цим завданням, бо ж Всесвіт – незбагнений до кінця. Деякі його частини можуть бути вивчені досить добре, але обмежений людський розум ніколи не охопить цих окремих взаємозв'язків і, тим більше, цілого універсалу. Ще слабшою виявляється наука у вирішенні людських проблем: змісту, мети, добра життя. Філософії у цьому відношенні має певні переваги перед наукою. Але вона, як стверджує Олпорт, занадто

розумна, щоб стати практичним світоглядом, який охоплює всі сторони життєвого простору. Релігія ж не поступається науці й філософії в ясності та обґрунтованості, але і перевершує їх у “адекватності”.

Інша найважливіша функція релігійних цінностей – сенсоутворююча (саме сенс складає основу створення особистої системи цінностей). Вона полягає у визначенні змісту певних понять і категорій, обґрунтуванні вагомості певних ідей, визначенні їх цінності в життєдіяльності людей. Сенсоутворююча функція допомагає подолати життєві труднощі шляхом усвідомлення їх змісту і значення, окреслити сенс життя; сформувати ставлення до смерті; означити й здійснити особистий духовний шлях; продуктивно оцінити минуле, сьогодення і майбутнє, зорієнтуватись у емоційних переживаннях і “душевних” пориваннях. У світлі християнських цінностей нещастя й біди одержують зміст і виправдання. Тим самим зміцнюється протидія негативним емоціям, які руйнують психологічний і фізичний стан людини. Невдоволеність знаходить вихід в ідеї спасіння і вічного життя, що служить способом духовного подолання важкого фізичного й морального стану. Християнські таїнства покаяння (сповіді), причащення, елеосвячення сформувалися саме на цій психологічній базі.

Зважаючи на такі особливості релігії християнські цінності володіють суттєвим психотерапевтичним потенціалом. Релігія, як і психологія, має справу, насамперед із душею людини, допомагає їй осмислити життя і справитися з кризовими ситуаціями у своєму житті. Психотерапевтичну цінність релігії обґрунтовують представники релігійної психотерапії П.Джонсон, А.Бойзен, Е.Біддл, К.Стерн, М.Остоу, Э.Баркер, показуючи терапевтичну сутність вчення Ісуса Христа [Johnson P.E. Psychology of religion.- NY, 1995]. В особі Бога людина знаходить люблячого батька і тим самим рятується від злості, ненависті, агресивності, страху, самотності й інших хиб людського існування.

Загальною тенденцією сучасної теологічної думки є применшення значення надприродних цінностей. Таке зміщення акценту диктується переходом від теоцентризму до антропоцентризму в християнстві і виражається у посиленні значення терапевтичних функцій релігії. Теологічні теорії по своєму відгукуються на запити часу, маючи на меті надати людині можливість легше жити, легше сприймати середовище і утверджувати себе в суспільстві, переборювати критичні ситуації. У теологічній інтерпретації це

пов'язано з релігійним переживанням людиною свого існування і з необхідністю звертання до Бога.

У нестабільному сучасному суспільстві, де важко знайти своє місце й визначити особисту значимість у соціумі, певна частина людства перебуває у перманентному стані депривації, а відтак посилюється увага до релігії, яка реалізується у двох взаємодоповнюючих тенденціях: повернення до ортодоксального віровчення, відновлення усталених релігійних традицій; пошук нових цінностей, духовних орієнтирів через потяг до таємничого, трансцендентного, нетрадиційного. Парадоксальність сучасної релігійності полягає у тому, що вірять у Бога більше, ніж вважають себе віруючими, і православних більше, ніж віруючих [Дудар Н. Релігійність в українському соціумі: Дисертація на здобуття вченого ступеня кандидата філософських наук: 09.00.07.- К., 2002]. Тенденція розвитку позаконфесійної, позацерковної релігійності полягає в тому, що віруючі вважають себе просто християнами, їх позитивне ставлення до релігії і віри виявляється поза якимись конкретними формами, а цінності позбавляються конфесійного забарвлення і носять більш загальний характер. Ціннісні уявлення про Бога, віра в існування душі й гріха у свідомості сучасної людини не піддаються найменшому сумніву, що має не стільки релігійний, скільки моральний зміст. Наявність віри у людини є певним внутрішнім морально-етичним кодексом, який впливає на розуміння та ціннісну вагу для неї шлюбу, сім'ї, дітей, подружньої вірності, взаєморозуміння та терпимості.

Таким чином, християнські цінності відіграють вагому роль у процесі гармонізації духовного світу особистості, а також є засобом досягнення соціально-психологічної стабільності. Сучасна теологічна думка акцентує значення терапевтичних функцій релігії, які допомагають людині легше адаптуватися у соціальному середовищі, утверджуватися в суспільстві, долати критичні ситуації. В сучасній Україні спостерігається тенденція становлення позаконфесійних, позацерковних ціннісних орієнтацій. Віра в існування Бога, душі і гріха для сучасної людини мають не стільки релігійний, скільки моральний зміст.